

Jesaja 46: Een poging tot een preek: Lezing naar aanleiding van Eep Talstra *Oude en nieuwe lezers. Een inleiding in de methoden van uitleg van het Oude Testament* (Ontwerpen II), Kampen 2003 bij de Theologische Studie Begeleiding op 21 februari 2004.

Reinoud Oosting¹

0. Inleiding

Bij de presentatie van het boek van Eep Talstra in juni 2002 tijdens een symposium op de Vrije Universiteit, introduceerde de decaan van de faculteit der Godgeleerdheid M. Brinkman het boek van Talstra als een boek dat niet alleen bruikbaar is als leerboek voor exegeten - en daar konden anderen beter over oordelen dan hij zelf -, maar ook als een boek waaruit je kunt preken. Zelf had Brinkman hiervoor het materiaal van Talstra over de priesterzegen (Numeri 6) met plezier aangewend (zie *Oude en nieuwe lezers* (ONL) p. 42ev.).

Dat Brinkman deze ervaring had, hoeft niet te verbazen gelet op de opmerking van Talstra zelf op pagina 11: "Dat mijn eigen lezen plaats vindt in de context van de gereformeerd-protestantse traditie van de christelijke theologie, heb ik niet getracht te verbergen of te neutraliseren. Een mens kan naar mijn ervaring heel goed zowel gelovig als nieuwsgierig zijn en tegelijkertijd ook methodisch strikt." (ONL p. 11). Talstra wil voluit wetenschappelijk zijn en volop gelovige. En met zijn aanpak opent hij dus ook de mogelijkheid om zijn boek op deze manier in te zetten. Dat is dan ook een belangrijke reden waarom dit boek vandaag op de agenda van de Theologische Studie Begeleiding (TSB) staat.

De vraag die zich daarbij aandient is: in hoeverre is het boek van Talstra van nut bij het maken van een preek? In dat kader is de ervaring van Brinkman interessant, maar in deze lezing zal ik proberen een stapje verder te gaan. Want op basis van de ervaringen van Brinkman blijft het aantal preken waarbij dit boek van belang is, beperkt tot een stuk of tien. Op die manier komen alleen de stukken die Talstra in zijn boek behandelt (naast de priesterzegen uit Numeri 6, de teksten Deuteronomium 4, 1 Koningen 21, Jesaja 46 en Psalm 67 en 93) hiervoor in aanmerking. Aan de hand van Jesaja 46 zal ik laten zien hoe Talstra te werk gaat. Niet met het doel om een prachtige preekschets over Jesaja 46 te maken, maar om te kijken op welke manier de aanpak van Talstra van nut is bij het maken van een preek. Voordat ik ga proberen deze vraag concreet te beantwoorden zal ik een aantal punten rond het boek nader toelichten.

Deel I: Methodes van exegese

1. Belang van exegese

Talstra komt met zijn boek in een tijd dat exegese en bijbelwetenschap steeds meer onder druk komen te staan. De vanzelfsprekendheid waarmee de bijbelwetenschappen eeuwen lang hun plek in de theologie hebben ingenomen staat op dit moment in verschillende hoeken van de theologie ter discussie. Dat betreft in de eerste plaats de universiteit waar Talstra zelf doceert, de Vrije Universiteit. Maar ook aan andere wetenschappelijk instellingen zoals Leiden, Utrecht en Groningen moeten de bijbelwe-

¹ Dank aan TSB-leden Alrik Vos en Hans van 't Hoff voor hun meedenken via de e-mail bij deze lezing.

tenschappen steeds meer opboksen tegen de vraag uit godsdienstfilosofische hoek, waarom zij zich zo sterk met het boek van één religie bezighouden. Het specifiek bestuderen van het heilige boek van de christenen, de bijbel werpt in deze hoek steeds meer vragen op als gevolg van het feit dat het christendom in ons land al jaren op zijn retour is.

In orthodoxere kring staat het bestuderen van de bijbel met name vanuit evangelicale kring onder druk. Recent is in Kampen aan de vrijgemaakte universiteit een discussie gevoerd over het nut van het leren van de oorspronkelijke talen van de bijbel, Grieks, Hebreeuws en Aramees. Inzet van de discussie was de vraag of de keur aan goede bijbelvertalingen het leren van deze talen aan alle theologiestudenten niet overbodig maakt. Kan de enorme hoeveelheid tijd die tijdens de opleiding hierin wordt gestoken, niet veel beter aangewend worden voor vaardigheden op het gebied van bijvoorbeeld de praktische theologie?²

Het boek van Talstra komt dus op een moment dat de exegeese steeds meer moet verantwoorden waar ze mee bezig is. Om die reden is de opzet van het boek van Talstra ook niet meer klassiek, zoals bijvoorbeeld het boek *Inleiding tot de studie van het Oude Testament* onder redactie van A.S. van der Woude. Talstra verantwoordt het belang van exegeese door de hele route van 'exegeese' naar 'verstaan' uit te stippelen, van inventariseren, naar analyseren, naar interpreteren. Op die manier pretendeert het boek niet alleen van belang te zijn voor exegeten, maar in feite voor iedere theoloog.

2. Geloof en wetenschap

Bij deze route van 'exegeese' naar 'verstaan' laat Talstra nadrukkelijke ruimte voor de toe-eigening van de teksten voor het eigen geloofsleven. Talstra is iemand die - zoals gezegd - probeert voluit wetenschapper en gelovige te zijn. Het moge duidelijk zijn dat dit boek om die reden vanuit gereformeerde hoek om reactie vraagt - positief (instemmend) dan wel negatief (afwijzend). In twee recensies die ik van dit boek uit deze kring onder ogen kreeg, lijkt de stemming vooral positief, met uiteraard de nodige kanttekeningen.³ Een tweetal citaten waarvan de eerste van K. van Bekkum is en de tweede van A. Noordegraaf:

"Talstra heeft in zijn stappenplan een zinvolle ordening gevonden voor de vele exegetische methoden die voorhanden zijn. Verder is het een verademing dat in [de] laatste fase, die van de interpretatie, onbekommerd de stap naar de preek wordt gemaakt. In de meeste wetenschappelijke inleidingen is deze betrokkenheid van de theologie op de kerk ver te zoeken."

"Waarom is dit boek voor mij belangrijk en hoop ik dat velen het zullen bestuderen? In de eerste plaats steekt de auteur niet onder stoelen of banken dat hij zijn exegetisch ambacht verricht als gelovige die zich verbonden weet met de gereformeerde confessie. (...) In de tweede plaats maakt de auteur duidelijk dat er geen koudwatervrees behoeft te bestaan voor (godsdienst)his-

² In eigen, Nederlands-gereformeerde kring denk ik in dit verband aan de ontwikkelingen die te zien zijn in het blad *Opbouw*, met als meest duidelijke voorbeeld het verdwijnen van de Meditatie op pagina twee in het afgelopen jaar (2003).

³ Recensies E. Talstra, *Oude en nieuwe lezers*: K. van Bekkum, 'Bijbeluitleg voor professionals', *Nederlands Dagblad* 25 mei 2002, te vinden op www.nd.nl/archief; A. Noordegraaf, *Wapenveld* 1 (2002), te vinden op www.wapenveldonline.nl/recensies.

torische en literaire methoden. Sterker nog: juist ambachtelijk werken verdiept het inzicht in wat er staat en behoeft niet in tegenstelling te staan tot gelovig luisteren”.

De overwegend positieve reacties uit de gereformeerde hoek schrijf ik toe aan het feit dat Talstra in zijn boek appelleert aan een ideaal - de verbinding tussen geloof en wetenschap - dat eigen is aan de gereformeerde theologie. Dat ideaal blijkt voor de exegetische sinds de Verlichting en met name sinds de opkomst van de historische kritiek achter de horizon te zijn verdwenen.

Talstra schuwt echter het inzetten van deze moderne exegetische methoden niet. Daarmee laat hij echter een geluid horen dat in gereformeerde kring inmiddels niet meer als vloeken in de kerk wordt gezien, maar waar nog steeds de nodige bedenkingen tegen bestaan. Van Bekkum verwoordt in zijn bespreking deze bedenkingen als volgt:

“Vooraf in de tweede fase, die van de analyse, is Talstra wel erg optimistisch over de mogelijkheden om het redactieproces dat de Bijbel heeft ondergaan, te reconstrueren. Bovendien lijken sommige van de daar gebruikte methoden toch minder neutraal dan soms wordt gesuggereerd.”

Opvallend is dat Noordegraaf op dit punt veel milder reageert. Hij schrijft:

“We verkeren bij Talstra in een heel ander klimaat dan we doorgaans verbinden aan de woorden ‘historisch-kritische wetenschap’. Vaak was het resultaat een atomisering van het bijbels getuigenis en het afpellen van allerlei lagen totdat men een bepaalde acceptabele kern over hield. (...) In dit boek bepaalt de eerbied voor de tekst het ambachtelijk werken”.

Om deze opvallende milde reactie van Noordegraaf op waarde te schatten is het goed om te kijken op welke manier de moderne exegetische methoden bij Talstra een plaats krijgen. Het blijkt dat deze methoden op elk van de door Talstra genoemde terreinen ‘verzamen’, ‘analyseren’ en ‘interpreteren’ een rol spelen. We zullen daarom deze drie terreinen een voor een langs lopen om te zien welke positie ze innemen.

3. Welke tekst? [inventariseren]

In de eerste plaats gebruikt Talstra deze methoden om te definiëren over welke tekst we het hebben. Wat betreft moderne exegetische bevinden we ons dan met name op het terrein van de tekstkritiek, die op zoek is naar de oorspronkelijk tekst. Talstra kiest echter - tegen deze benadering in - voor de Masoretische traditie, zoals vertegenwoordigd in het handschrift L(eningradensis) - een manuscript uit de Middeleeuwen (1009). Hoewel Talstra op dit punt dus niet meegaat in de moderne exegetische die op zoek is naar de oorspronkelijk tekst, is het niet terecht hem om dit vlak in het kamp van de orthodoxie te plaatsen. Vanuit de orthodoxie wordt vaak gewezen op de betrouwbaarheid van de Masoretische traditie. De vondsten van de dode zee rollen in de grotten van Qumran heeft de orthodoxie in dit standpunt bevestigd. Binnen de orthodoxie wordt daarbij graag verwezen naar de minieme verschillen die er bestaan tussen de complete Jesaja-rol (1QIsa^a) die in grot 1 van Qumran is gevonden en de tekst van het boek Jesaja in de Masoretische Tekst. En niet geheel ten onrechte, want de overeenkomst tussen deze twee tradities is zonder meer frappant. In de orthodoxie

is er echter veel minder belangstelling voor de fragmenten van de boeken Samuël en Jeremia die in eveneens in Qumran zijn gevonden. De iets minder spectaculaire fragmenten van deze boeken wijzen er op dat de Masoretische overlevering van deze boeken een latere traditie weerspiegelt dan de Septuaginta.⁴ En zeker voor het boek Jeremia gaat het daarbij niet om marginale verschillen. Het is om die reden mijns inziens jammer dat Talstra bij zijn voorbeeldteksten niet een gedeelte uit het boek Jeremia heeft gekozen.

De keuze van Talstra voor de Masoretische Tekst is dus niet - zoals in de orthodoxie - gelegen in de betrouwbaarheid van deze traditie. Talstra gaat echter ook niet mee met exegeten die op zoek zijn naar de oorspronkelijke tekst, door te wijzen op de protestants christelijke traditie waarin hij staat. In die traditie is ten tijde van de Reformatie gekozen voor de Hebreeuwse tekst in plaats van de Griekse Tekst, de Septuaginta. Talstra volhardt in die keus, hoewel wetenschappelijk gezien de Septuaginta versie van het boek Jeremia oorspronkelijker is dan de Masoretische Tekst. In die zin kiest Talstra voor de Masoretische Tekst, niet *vanwege* de betrouwbaarheid ervan, maar *ondanks* de fouten en gebreken die aan deze tekst kleven.

4. Synchronie - diachronie [analyse]

In de tweede plaats is het van belang om te kijken naar de positie van exegetische methoden op het vlak van de analyse. Talstra heeft in zijn proefschrift *Het gebed van Salomo. Synchronie en Diachronie in de kompositie van 1 Kon. 8,14-61* al de stelling verdedigd dat synchroon en diachroon onderzoek beide van belang zijn. Daarbij wijst hij er wel op dat het synchrone onderzoek aan het diachrone vooraf dient te worden gegaan. In het boek *Oude en nieuwe lezers* heeft het onderscheid 'synchronie – diachronie' opnieuw een plaats gekregen, naast de twee andere onderscheidingen 'taalsystematiek - literaire compositie' en 'eerdere lezers - actuele lezers'. Samen vormen deze drie onderscheidingen de rangorde die Talstra in de methoden van exegeese aanbrengt. En daarmee wijkt hij af van de traditionele aanpak zoals die in het boek onder redactie van Van der Woude te vinden is.

Talstra onderscheidt zich met deze stellingname van zowel de puur historisch-kritische exegeten die de reconstructie van de oorspronkelijke tekst, de 'oertekst' voorop stellen, als van sterk literaire en structuuranalytische benaderingen die zich uitsluitend focussen op de tekst in zijn huidige vorm. Het eerste soort onderzoek wordt vooral gevonden in het Duitstalige gebied. Het tweede soort dat meer Angelsaksisch georiënteerd is, doet op dit moment in Nederland steeds meer van zich horen. Het boek *De bijbel literair* onder redactie van onder andere J.P. Fokkelman, is hier een duidelijk voorbeeld van. Tegen deze puur synchrone benadering - waarvan ook in TSB-verband de eenzijdigheid is genoemd - stelt Talstra zich op het standpunt, dat wie goed leest, er niet omheen kan dat er in de tekst sporen zijn achtergebleven van latere bewerkingen. Het feit dat wij deze sporen tegenkomen, is echter niet te danken aan onze goede speurneuzen, maar aan het feit dat latere bewerkers niet hebben geprobeerd deze sporen te verbergen. Zo heeft (hebben) de auteur(s) van 1 Koningen 21:17 en verder geen pogingen ondernomen de literaire structuur van vers 1-16 uit te breiden dan wel om te bouwen. (zie ONL p. 145 en de discussie daar in noot 7).

Naast individuele teksten, zoals 1 Koningen 21 die blijk geven van latere bewerkingen is het complex Samuël-Koningen enerzijds en Kronieken anderzijds een duidelijk voorbeeld van actualisatie die binnen het Oude Testament heeft plaatsgevonden. Ook

⁴ Zie G. Ernest Wright, *De bijbel ontdekt in aarde en steen*, Baarn 1960², 255.

in dat geval betekent actualisatie van de traditie echter niet dat de bestaande traditie wordt opgeheven. Beide tradities, de oorspronkelijke en de geactualiseerde kunnen naast elkaar (voort)bestaan.⁵

5. Eerdere lezers - latere lezers [interpretatie]

Het derde punt waarop moderne exegetische methoden bij Talstra aan de orde komen is het terrein van de interpretatie. Op dit punt keert Talstra zich tegen postmoderne exegeten die zich uitsluitend richten op de betekenis van de tekst in het heden. Daarbij stelt hij zich op het standpunt dat de betekenis van een tekst voor de oorspronkelijke lezers - hoe lastig misschien ook om te achterhalen - richtinggevend dient te zijn voor de interpretatie van huidige lezers. Daarbij is voor hem de vraag *wie* deze oorspronkelijke lezers waren van minder groot belang dan het feit *dat* ze er waren. Op pagina 276 vinden we ten aanzien hiervan een sprekend citaat. "Methodologisch gezien betekent dit, dat de huidige lezer op een zekere afstand staat: wij zijn erfgenamen, kennelijk niet van de allereerste groep geadresseerden, maar van volgende generaties, die verzamelden, redigeerden en actualiseerden." (ONL p. 276). Dit citaat is om twee redenen van belang. In de eerste plaats grijpt Talstra hiermee terug op de opmerking die hij reeds op de eerste bladzijde van het boek maakt dat "wie de bijbel leest geen nieuw toneel betreedt, maar een monument binnengaat. Een huis dat al generaties lang wordt bewoond." (ONL p. 13) Talstra maakt duidelijk dat wie (wetenschappelijk) met de bijbel aan de slag wil gaan, zich bewust moet zijn van het feit dat de bijbel onderdeel is van de christelijke traditie. Opvallend hierbij is dat Talstra gebruik maakt van moderne exegetische methoden, waar men in christelijke kring nooit erg happig op is geweest, om de bijbel als onderdeel van diezelfde christelijke traditie in bescherming te nemen. Door met behulp van moderne exegetische methoden aandacht te vragen voor de betekenis van de tekst in het verleden, wil Talstra voorkomen dat de uitleg van de tekst in het heden een speelbal wordt voor postmoderne exegeten.

Er is echter nog een tweede reden waarom dit citaat van pagina 276 "wij zijn erfgenamen, kennelijk niet van de allereerste groep geadresseerden" van belang is. Deze tweede reden ligt in het feit dat Talstra als de eerdere lezers van in dit geval Jesaja 46, de lezers aanwijst van de tekst in zijn huidige gestalte. Een soortgelijk standpunt wordt ook gevonden ten aanzien van de eerdere lezers van 1 Koningen 21. In dat geval grijpt Talstra terug op de lezers van het voltooid boek Koningen (ONL p. 191). Deze keuze om bij het zoeken naar de eerdere lezers niet verder te gaan dan de eerste lezers van de tekst in de huidige gestalte ligt in de lijn van de hierboven genoemde keuze van Talstra voor de Masoretische traditie. Door ook bij het zoeken naar de eerdere lezers niet dieper in te steken dan de lezers van de tekst in zijn huidige gestalte laat Talstra zien welke waarde hij hecht aan de tekst zoals die uiteindelijk ontstaan is, de tekst die onderdeel geworden is van de christelijke traditie. Het is uiteindelijk deze tekst, waar Talstra niet achter terug wil. Het feit dat Talstra op deze manier steeds de tekst van de bijbel - in zijn huidige gestalte - voorop blijft zetten, zal ongetwijfeld de sympathie van Noordegraaf hebben opgewekt voor Talstra's inzet van moderne exegetische methoden..

⁵ Vergelijk voor het Nieuwe Testament het naast elkaar bestaan van vier evangeliën, waarbij het evangelie van Johannes een geheel eigen karakter draagt naast de drie synoptici, Mattheüs, Marcus en Lucas.

Deel II: Jesaja 46

Talstra behandelt in hoofdstuk 5.3 onder de titel *Teksten in de taal van profetie: Jesaja 46*, een hoofdstuk uit het boek *Jesaja* volgens zijn vierstappenplan: *Taal en structuur* (§5.3.1); *Structuur en strategie* (§5.3.2); *Strategie en reconstructie* (§5.3.3) en *Reconstructie en adres* (§5.3.4). Op grond van drie onderscheidingen (taalsystematiek - literaire compositie; synchronie - diachronie; eerdere lezers - actuele lezers) zullen we nagaan op welke wijze Talstra te werk gaat en daarna zullen we de balans opmaken aan de hand van de vraag: en hoe hierover te preken?

6. Jesaja 46: Taalsystematiek - literaire compositie

Talstra maakt op pagina 252 zichtbaar hoe taalkundig gezien Jesaja 46 dient te worden ingedeeld: Vers 1-2 vormt het intro waarbij een stand van zaken wordt weergegeven van afgoden die in ballingschap gaan, waarna vers 3 inzet met een oproep van Jhwh aan Jakob: Luister naar mij. Een tweede oproep van Jhwh volgt in vers 12, ditmaal gericht aan 'de zelfbewusten van hart'. Talstra zet hiermee het raamwerk neer waarlangs naar zijn mening de lijnen van communicatie plaatsvinden. Hij is daarbij niet in eerste instantie op zoek naar evenwicht in de tekst, maar hij laat zich vooral leiden door het gebruik van werkwoordstijden. In dit geval met name de imperativi (gebiedende wijs). Vervolgens besteedt hij enige aandacht aan andere, meer literaire benaderingen zonder daar echter direct mee in discussie te gaan. Op pagina 262 eindigt hij tenslotte met een wat voorzichtige conclusie: "Een lezer wordt door een tekst niet alleen met evenwicht geconfronteerd, maar ook van A naar B gebracht. Hoe daarom de verhouding tussen artistieke vormgeving en syntactische signalering begrepen moet worden, blijft voorlopig een spannend veld van onderzoek." (ONL p. 262). Duidelijk is echter dat Talstra niet in eerste instantie op zoek is naar een literaire structuur die hem helpt de kern van het hoofdstuk op het spoor te komen, maar dat hij vasthoudt aan de verbinding tussen de scène waar Jesaja 46 mee begint - het in ballingschap gaan van de Babylonische afgodsbeelden, en Jhwh's belofte van heil in vers 13: ik zal in Sion redding brengen.

7. Jesaja 46: Synchronie - diachronie

In het diachrone onderzoek naar Jesaja 40-55 heeft lange tijd de vormkritiek een vooraanstaande rol ingenomen. In Nederland heeft met name A. Schoors studie gemaakt van de verschillende genres die binnen deze hoofdstukken kunnen worden onderscheiden. Zie daarvoor bijvoorbeeld zijn commentaar in serie *Boeken van het Oude Testament* (B.O.T.). In het commentaar op Jesaja 40-55 van W.A.M. Beuken, in de serie *Prediking van het Oude Testament* (P.O.T.) wordt echter een andere weg ingeslagen. Beuken stelt dat er binnen dit hoofdstuk nog wel verschillende teksttypen zijn te onderscheiden, maar dat deze genres door een redacteur zijn gebruikt om er tenslotte één geheel van te maken. Om die reden staat in de redactiekritiek die Beuken voorstaat niet langer het onderscheiden van de losse eenheden binnen een hoofdstuk op de eerste plaats, maar de eenheid van de tekst. "Deze relativering van de vormkritische analyse bij Beuken betekent dat de verschillende teksttypen in hoofdstuk 46 eigenlijk tot stijlfiguren worden, die samen één betoog opbouwen." (ONL p. 268-269).

Een stap verder nog dan Beuken gaat H. Leene. In zijn compositiekritische benadering van Jesaja 40-55 is de redacteur niet langer iemand die verschillende eenheden aan elkaar rijgt tot een betoog, maar iemand die bestaand materiaal binnen een bepaald denkraam vormt. Met deze beweging van vormkritiek (Schoors), via redactiekritiek

(Beuken) naar compositiekritiek (Leene) is de nadruk op het exegetische onderzoek van Jesaja 46 - in ieder geval wat Nederland betreft - verschoven van diachronie naar synchronie. Als gevolg daarvan komt het onderscheid dat Talstra maakt tussen enerzijds synchronie en anderzijds diachronie met betrekking tot dit hoofdstuk niet goed uit de verf. Talstra noemt op pagina 268-269 nog wel enkele vertegenwoordigers van de vormkritiek zoals Koole, Kratz en Hermisson, maar de functie van het diachrone onderzoek bij de exegese van Jesaja 46 blijft daarbij wat in het midden. Belangrijkste aanleiding daarvoor lijkt te zijn - hoewel niet expliciet door Talstra verwoord - het feit dat er nauwelijks taalkundig signalen in Jesaja 46 aanwezig zijn, die aanleiding geven tot het opsplitsen van dit hoofdstuk in diachrone lagen. De behandeling van Jesaja 46 is dus niet het meest aansprekende voorbeeld van de door Talstra beoogde methodologie.

8. Jesaja 46: Eerdere lezers - actuele lezers

De heersende opvatting in de exegese van het boek Jesaja is dat het tweede deel van dit boek Jesaja 40-55, stamt uit het einde van de ballingschap. De eerdere lezers zijn in dat geval de ballingen uit Babel die op het punt staan om weer naar het beloofde land terug te keren. Het optreden van Cyrus (Kores) de Pers is voor deze ballingen een belangrijke stimulans om deze stap te zetten. Als correctie op deze voorstelling van ballingen die het nieuws omtrent Cyrus heet van de naald te horen krijgen, wordt door de eerder genoemde Leene een latere datering verdedigd. Belangrijkste argument daarbij is het feit dat de compositie van Jesaja 40-55 zo weloverwogen in elkaar zit, dat een zo nauwe verbinding tussen gebeuren en beschrijven onaannemelijk is. Leene denkt eerder aan ontstaansgeschiedenis die een of twee generaties na de herbouw van de tempel plaatsvond (zie ONL p. 275). De directe aanleiding voor het schrijven is dan niet het gebeuren rondom Cyrus geweest, maar veel eerder de vraag na de herbouw van de tempel: en hoe nu verder? Talstra lijkt het meeste te voelen voor dit laatste voorstel: "Welke oorspronkelijk geadresseerden er mogen zijn geweest, de lezers van de voltooide compositie uit de tijd van de tweede tempel, lijken beter aanwijsbaar." (ONL p. 276).

We zagen hierboven reeds, wat de reden is dat de sympathie van Talstra naar deze benadering uitgaat. In Talstra's opvatting is het niet van belang om dieper in te steken dan de eerste lezers van Jesaja 46 in zijn huidige gestalte. Voor deze lezers geldt dat ze zichzelf geconfronteerd zien met de vraag hoe - na de val van Babel, de terugkeer uit de ballingschap en de herbouw van Jeruzalem - de draad weer op te pakken en weer vorm te geven aan de verering van Jhwh. De luisteraars van Jesaja 46, in vers 12 aangesproken als 'de zelfbewusten van hart', worden opgeroepen om definitief te breken met de afgoden uit Babel en om Jhwh als de enige God te erkennen.

Talstra laat vervolgens zien dat de Septuaginta de aanduiding 'de zelfbewusten van hart', met een iets andere lezing, weergeeft als 'de versaagden van hart'. De toon van de Septuaginta is als gevolg daarvan wat meer uitnodigend - of zoals Talstra zegt: "bemoedigend". Een ander interessant gegeven is dat de uitspraak van Jezus in Johannes 13:19 een analogie lijkt te hebben met Jesaja 46:10. De wijze waarop Jezus zich in Johannes 13 presenteert is dezelfde als de manier waarop Jhwh zich presenteert in Jesaja 46.

9. Jesaja 46: Een poging tot een preek

Dan is het nu tijd voor de vraag: Welke ingrediënten leveren bovenstaande analyses voor het maken van een preek?

- Ten eerste op het vlak van het onderscheid taalsystematiek - literaire compositie: Winstpunt van de (taalkundige) aanpak van Talstra lijkt mij dat Talstra probeert recht te doen aan het hele hoofdstuk. Literaire benaderingen hebben veelal de neiging om binnen een hoofdstuk een kern aan te wijzen - liefst in het midden - waar het gedeelte om draait. Als gevolg daarvan krijgt een tekst al snel een statisch karakter. Talstra tekent echter met zijn benadering van Jesaja 46 als betoog, dat loopt van A naar B, een spanningsboog die loopt van de afgang van de afgoden van Babel tot de belofte van Jhwh aan Sion.⁶ Deze boog wordt gedragen door twee pijlers. De eerste pijler is het contrast tussen de afgoden en Jhwh. Waar de afgoden - in processie - rondgedragen dienen te worden, toont Jhwh zich een god die niet gedragen hoeft te worden, maar die draagt. Een tweede pijler is het ingrijpen van Jhwh in de geschiedenis door middel van Cyrus. In de terugkeer uit de ballingschap en de herbouw van Jeruzalem valt de hand van Jhwh te zien. Hij heeft Cyrus daartoe opdracht gegeven. Bij het maken van een preek over Jesaja 46 geeft de tekening van deze spanningsboog naar mijn mening een goede toegang tot de tekst.

- Ten tweede op het vlak van het onderscheid synchronie - diachronie: Zoals hierboven reeds opgemerkt levert het vormkritische, diachrone onderzoek in Jesaja 46 weinig aanknopingspunten voor het verstaan van de tekst in zijn huidige gestalte. De veronderstelling van Koole dat vers 1-2 oorspronkelijk een spotlied is geweest op de goden van Babel en dat deze verzen met vers 3-4 zijn samengevoegd tot een heilswoord (ONL p. 268), biedt weinig concreet materiaal voor een preek. Op het vlak van synchronie - diachronie zal om die reden bij het maken van een preek over Jesaja 46 de redactiekritische benadering in het commentaar van Beuken (P.O.T.) meer houvast bieden dan de commentaren van Schoors (B.O.T.) en Koole (*Commentaar op het Oude Testament*).

- Ten derde op het vlak van het onderscheid eerdere lezers - actuele lezers: De aanname dat Jesaja 40-55 niet voortgekomen is uit de pen van de profeet Jesaja de zoon van Amoz (Jesaja 1:1), maar uit die van een onbekende profeet die leefde na de val van Jeruzalem stuit ook bij veel exegeten uit de orthodoxere hoek niet langer op onoverkomelijke bezwaren.⁷ De noodzaak om bijvoorbeeld de tekening van het optreden van Cyrus de Pers toe te schrijven aan de visionaire capaciteiten van Jesaja de profeet is ook in deze kring afgenomen. Als gevolg daarvan moet rekening worden gehouden met een publiek dat de beschreven gebeurtenissen aan den lijve heeft meegemaakt, of zoals Talstra aanneemt, tenminste nog vers in het geheugen heeft. De schrijver van Jesaja 46 houdt zijn publiek deze gebeurtenissen opnieuw voor, waarbij hij laat zien wat het verschil is tussen Jhwh en de afgoden. Aan hen, 'de zelfbewusten van hart', de keus.

Met het oog op een preek kunnen van hieruit twee lijnen worden doorgetrokken. De eerste lijn die vanuit Jesaja 46 opkomt is het verschil tussen Jhwh en de afgoden. Waar de afgoden van Babel slachtoffer zijn van de loop der dingen, presenteert Jhwh zich als een God die zelf - door het optreden van zijn knecht Cyrus - geschiedenis schrijft. Dit God-zijn van Jhwh heeft een analogie met de woorden van Jezus in Johannes 13:19:

“Thans reeds zeg Ik het u, eer het geschiedt, opdat gij, wanneer het geschiedt, gelooft, dat ik het ben.” (NBG-vertaling 1951).

⁶ Een soortgelijke boog loopt ook van Jesaja 47 (val van Babel) naar Jesaja 54 (herstel van Sion / Jeruzalem).

⁷ Zie bijvoorbeeld het interview met Jaap Dekker in het *Reformatorisch Dagblad* 23 januari 2004.

Op dezelfde wijze als Jhwh in Jesaja 46, geeft Jezus in Johannes 13 blijk van zijn God-zijn. Jezus laat zien geen slachtoffer van de geschiedenis te zijn, maar zelfs in zijn lijden en sterven het heft in handen te houden.

Een tweede lijn wordt zichtbaar in de wijze waarop het publiek in vers 12 wordt aangesproken. Talstra laat zien dat de toon waarop dit gebeurt in de Septuaginta een meer bemoedigend karakter heeft gekregen. In plaats van 'de zelfbewusten van hart' klinkt daar de aansprektitel 'de versaagden van hart'. De weergave van de Septuaginta lijkt echter niets af te doen aan de noodzaak om tussen Jhwh en de afgoden een keus te maken. Met het oog op een preek kan deze lijn bovendien verder worden doorgetrokken, naar het Nieuwe Testament. Daarbij valt te denken aan de uitspraak van Jezus in Mattheüs 11:28:

“Komt tot Mij, allen, die vermoeid en belast zijt, en ik zal u rust geven. neemt mijn juk op u en leert van Mij, (...) want mijn juk is zacht en mijn last is licht”. (NBG-vertaling 1951).

Ook voor de uitnodigende manier waarop Jezus zichzelf in Mattheüs 11 presenteert, geldt dat zijn luisteraars voor een keuze worden geplaatst.

Langs deze twee lijnen is er een duidelijk continuïteit tussen Oude Testament en Nieuwe Testament. Jhwh presenteert zich - tegenover de afgoden - in Jesaja 46 als een God die draagt en die niet gedragen hoeft te worden. En in Mattheüs 11 biedt Jezus een juk aan dat zacht is en een last die licht is. In beide gevallen gaat het daarbij bovendien niet om loze beloften. Jhwh laat dat in Jesaja 46 zien door zijn volk door Cyrus uit ballingschap te laten vertrekken en door hem opdracht te geven Jeruzalem te herbouwen. Jezus doet dat door de zonden van de mensen te dragen, door te lijden en te sterven aan het kruis.

10. Conclusies

Daarmee zijn we terug bij de vraag aan het begin: wat heeft een gewone predikant aan dit boek? Zoals gezegd, het boek van Talstra is niet in eerste instantie bedoeld als een boek dat hulp biedt bij het maken van preken. Het heeft in eerste instantie de status van leerboek. Dat de decaan van de theologische faculteit er stof in vindt voor zijn preek is mooi meegenomen, maar dat is zeker niet het hoofddoel. Bovendien is een predikant op die manier al snel door het materiaal dat in het boek wordt aangereikt heen. De winst van dit boek zal uiteindelijk dus op een hoger niveau moeten liggen. Ik noem drie terreinen waarop het boek van Talstra voor de prediking (indirect) van nut kan zijn:

- Het eerste winstpunt van het boek van Talstra is naar mijn mening gelegen in het feit dat dit boek kan helpen om de angst voor moderne wetenschappelijke methoden - die in gereformeerde kring nog volop aanwezig is - te overwinnen. Talstra laat zien dat het gebruik van deze methoden niet automatisch leidt tot een devaluatie van de bijbeltekst. In dat kader is mijns inziens het al eerder aangehaalde citaat van Noordegraaf van belang: “We verkeren bij Talstra in een heel ander klimaat dan we doorgaans verbinden aan de woorden ‘historisch-kritische wetenschap’. (...) In dit boek bepaalt de eerbied voor de tekst het ambachtelijk werken”. Het gebruik van moderne wetenschappelijke methoden en het eerbied hebben voor de tekst, hoeft dus niet haaks op elkaar te staan. Voor het maken van een preek betekent dit, dat informatie die vrucht is van modern wetenschappelijk onderzoek niet op voorhand hoeft te worden afgewezen.

Het boek van Talstra laat daarbij wel zien dat de wijze waarop de resultaten van dergelijk onderzoek worden ingezet van belang is. Zolang deze resultaten echter dienen om de tekst in zijn huidige gestalte beter te verstaan, is het gebruik van dit soort onderzoek - ook bij het maken van een preek - aan te bevelen.

- Een tweede winstpunt zie ik op het vlak van het maken van onderscheid tussen soorten van informatie in de exegese. Een mooi voorbeeld daarvan is §5.3.3.1, met de titel *Soorten gegevens 3: tekstoverlevering en oude vertalingen* (ONL p. 264). In deze paragraaf maakt Talstra duidelijk dat we in het kritisch apparaat van Jesaja 46 te maken hebben met verschillende soorten informatie. Aan de ene kant bevat het kritisch apparaat 'gegevens' en aan de andere kant 'voorstellen'. Hetzelfde onderscheid dat Talstra maakt tussen 'gegevens' en 'voorstellen' in het kritisch apparaat kan ook worden toegepast op informatie die te vinden is in bijbelcommentaren. Ook bij het maken van een preek is van belang om dit onderscheid voor ogen te houden en jezelf af te vragen: wanneer beperkt een auteur zich tot het verstrekken van gegevens en wanneer heb je in een commentaar te maken met de eigen mening van een schrijver? Dit onderscheid werkt des te verhelderend als je daarbij ook steeds de rangorde die Talstra in zijn boek maakt voor ogen houdt (ONL p. 117): 1. taalsystematiek - literaire compositie; 2. synchronie - diachronie; 3. eerdere lezers - actuele lezers. Het onderscheid gegevens – voorstellen kan op die manier vruchtbaar worden ingezet bij het wegen van informatie die in commentaren te vinden is. Dat betekent bijvoorbeeld dat wanneer een auteur een *voorstel* doet voor de indeling van een tekst volgens een bepaalde literaire structuur, dat daarbij recht moet worden gedaan aan taalkundige *gegevens* die in de tekst aanwezig zijn. Op het vlak van het onderscheid synchronie – diachronie kan de prioriteit van redactiekritiek boven vormkritiek in Jesaja 46 worden genoemd.

- Een derde winstpunt ligt mijns inziens in de visie van Talstra op wat een tekst is. In zijn boek wijst hij erop dat "een lezer (...) door een tekst niet alleen met evenwicht [wordt] geconfronteerd, maar ook van A naar B [wordt] gebracht." (ONL p. 262). Daarmee tekent Talstra een spanningsboog die het begin van een tekst met het einde ervan verbindt. Met deze benadering gaat Talstra in tegen de heersende trend in de bijbelwetenschap, zoals die bijvoorbeeld zijn weerslag heeft gekregen in het boek *De bijbel literair*. Waar sterk literaire benaderingen zich laten leiden door woordherhalingen, parallelie, chiasmen en wat dies meer zij, oriënteert Talstra zich vooral op het gebruik van werkwoordstijden. Zijn inzet is daarbij om recht te doen aan de hele tekst en aan de beweging die daarin plaatsvindt.⁸ In mijn behandeling van Jesaja 46 heb ik laten zien hoe Talstra daarbij te werk gaat.

Deze benadering vraagt, dat moet worden toegegeven, enige oefening - zeker voor mensen die gewend zijn aan een sterk literaire benadering. Maar het is precies dat, wat dit boek ook nadrukkelijk probeert aan te reiken in de behandeling van verschillende hoofdstukken uit het Oude Testament. Het boek van Talstra biedt daarmee aan predikanten een uitnodiging om de tekst zelf te laten spreken. Dat daarbij ook weerbarstigheden naar boven komen, hoeft hen geenszins af te schrikken. Want het is deze tekst, inclusief zijn weerbarstigheden, die de oude en de nieuwe lezers bindt.

⁸ Een consequentie van deze aanpak is bovendien dat een tekst ook sneller blijkt geeft van zijn weerbarstigheden. Ook op dat punt onderscheidt de benadering van Talstra zich van de aanpak die *De bijbel literair* voorstaat. Vergelijk hiervoor de recensie van *De bijbel literair* door E. Talstra in het *Friesch Dagblad* 13 september 2003.